

МОВОЗНАВСТВО

811.161.2'373.21:[904:737.1](477.83=411.21)

ТОПОНІМІЧНИЙ СЛІД ВАРЯГІВ І СТЕПОВИКІВ НАВКОЛО СКАРБУ З ЙОСИПІВКИ

Костянтин ТИЩЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лінгвістичний музей,
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01601,
тел.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net*

Йосипівський скарб диргемів розглянуто в колі знахідок арабських монет і супутніх топонімів у Європі. На підтвердження археологічно обґрунтованої Ю. Гудимою тези про триєтнічне місцеве середовище (слов'яни, варяги, араби), залучено наші нові напрацювання з дербентського степового вектора топонімії України, яким ішли зв'язки із Закавказзям у VIII ст. Завдяки настанові на історичну присутність варягів на Вороняківському підгір'ї віднайдено раніше не зауважені скандинавські прототипи топонімічного ландшафту, що мають важливі наслідки для аналогічних груп топонімів-реплік на інших теренах варязьких впливів.

Ключові слова: скарб з Йосипівки, диргеми, топонімія України, мовні прототипи топонімів, степовий і скандинавський вектори.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2023.7375.041058>

Подвижницька діяльність львівського історика Ю. Гудими зі збереження і склеювання картини епохально важливого Йосипівського скарбу з уцілілих 1,5% його монет гідна подиву і поваги. Завдяки низці публікацій вченого та його дисертаційній праці пам'ятка надійно увійшла до середньовічної історії України й сусідніх земель і сприяла науковому пошуку в суміжних ділянках мовно-історичних студій.

Автор теперішньої статті не раз повертався до різних аспектів теми [24, с. 78 та ін.]. Розмістивши пам'ятку з Йосипівки серед інших знахідок арабських диргемів, нескладно пересвідчитися в обмежених можливостях нумізматичного контексту скарбу (рис. 1). У цій науковій парадигмі район пам'ятки є периферійним, далеким від ареалів концентрації синхронічних знахідок на Донці, Десні й під Києвом. У радіусі сотень кілометрів зафіксовано лише випадкові знахідки окремих арабських монет, здебільшого хронологічно пізніших. Це в жодному разі не шкодить скарбові, а свідчить лише про недостатнє опрацювання ширшої теми. Брак відомостей про монети зрозумілий з огляду на обставини знахідки скарбу з Йосипівки.

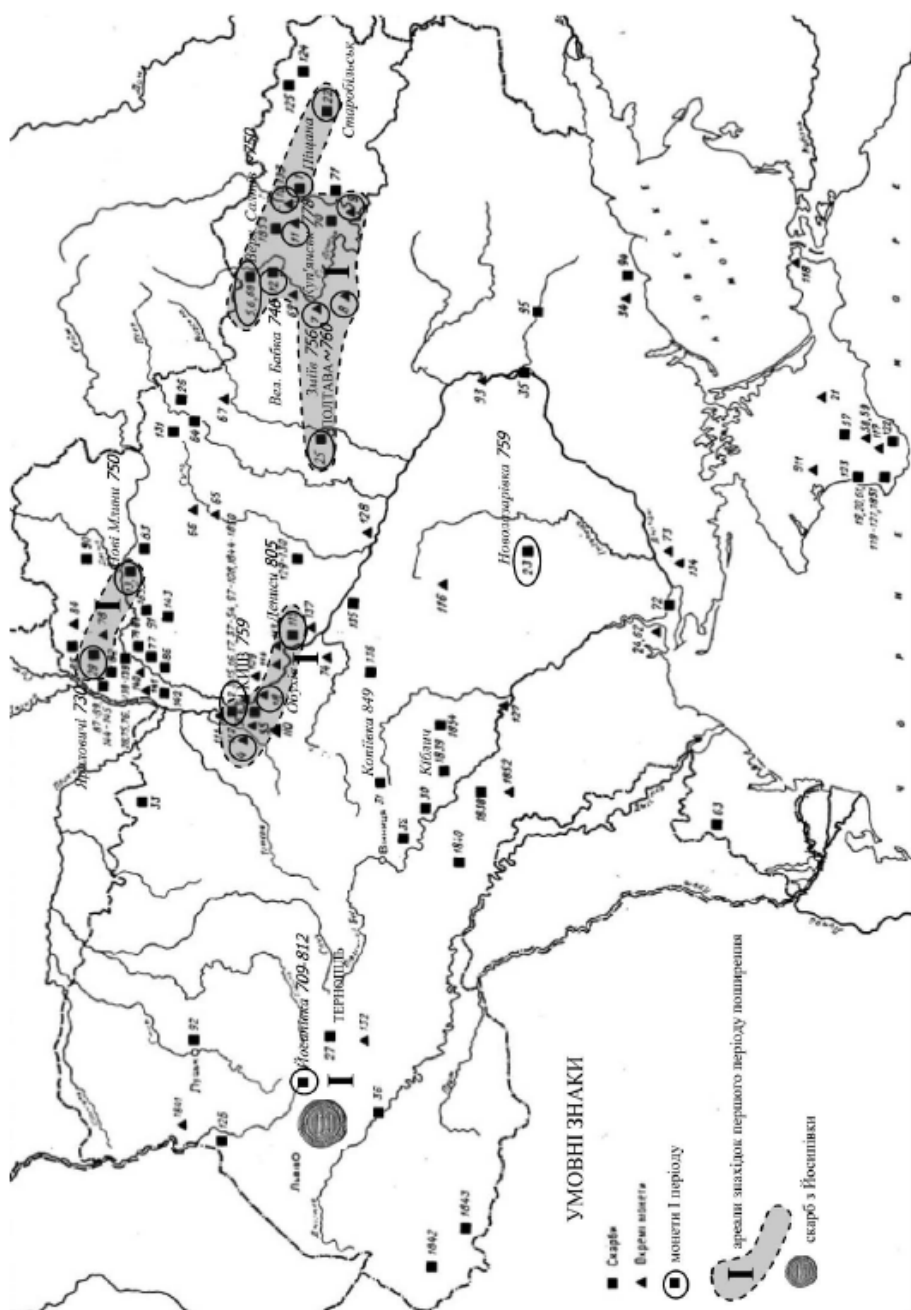

Рис. 1. Нумізматичне контекстування скарбу з Йосипівки в колі знахідок на обстежених теренах України.

Основа: [6, карта 1 на вклейці після с. 48]. З доповненнями.

1. Мовноісторичний матеріал щодо епоніма знахідки також наведений у дослідженні Ю. Гудими. За даними вченого, «у писемних джерелах назва села зафіксована по-різному: Juszkwicze (1511), Iszkwicze (1627), Juškowice, Juškowyczu. Українською мовою місцеві мешканці своє село називали, традиційно – **Юськовичі**, офіційно, з 1947 р. – Йосипівка» [Гудима, 2020, 165]. Ці відомості є цінними, адже вони змінюють картину розподілу однокорених топонімів в Україні, оскільки подалі від Галичини й Волині за ідеологічним недоглядом подекуди позалишалися Юськівці і Юшківці; по-друге, варіантність основи (Juszk- / Iszk- / Jušk-) дає підстави трактувати так само й назви: *Гиряві ІСКівці* Пл Лохвиця: ^ЮСКівці!; *Юшки* Пл 2163; *Ісківці* Пл 1029; *Іськів Яр* Хк 1047; *Юсупівка* См 496 [УАТІ].

Беручи до уваги висновки студій топонімічного сліду зв'язків із Закавказзям через Дербент, не можна виключати, що у частині цих назв відтворено ім'я Юсупа Саджида, відомого у степу через відбудову ним у 923 р. стін Дербента (це могло вказувати на приготування Халіфату до військових дій).

Незвичне переважання топооснови Йосип- на Правобережжі (38/9 нп, тобто бл. 4/5 ойконімів) є непрямою вказівкою на роль Дніпра як історико-географічного природного рубежу. На Правобережжі 10 таких назв є у степу поза історичною Річчю Посполитою (Кр 4, Мк 2, Од 4). Це також доказ можливої присутності в минулому якихось (груп) людей, справді причетних до Юсупа Саджида – або просто свідків арабського ремонту мурів фортеці Баб.

При розгляді Йосипівської знахідки бракує фонові картини тодішньої хозарської присутності на Правобережжі, на яку є низка вказівок у топонімії: нп *Козарі* ІФ Рогатин; *Козарівка* Вн Бар; *Велика Козара*, *Мала Козара* Жт Романів; *Козаровичі* Кв Києво-Святош., *Козарівка* Чк Канів. Також не вивчені обставини початку данини хозарам. Донедавна бракувало й історії *трьохсотрічної участі* у християнізації наддніпрянців *арабів-християн* (!), федератів Візантії – танухідів, саліхідів, гасанідів [14, за: 8, 33]. Зрозуміло, наскільки ці події були важливі для наддніпрянців у їхньому збереженні віри. Степова частина населення зрештою тому й могла опинитися з хозарами, а не з «перемишлянами»-арабами. Арабо-хозарська війна 710–737 рр. над Дінцем і Дніпром [24, с. 64–78] завершилася полоном і продажем 20 тис. бранців з берегів *Нахр ас-Сакаліба* («річки слов'ян») за Хозарією: цим араби визнали марність своїм прикладом спонукати місцеве населення до зміни конфесії – і сприяли самоідентифікації вцілілих.

Мозаїчне заселення Наддніпрянщини тривало століттями. Жодна з етно-конфесійних груп не могла досягти кількісної або силових переваги над усіма сусідами, і в цьому становищі справді нагадує описане у хроніках Ширвану й Дербента [7]. Верхівку там становили араби-мусульмани, з ними укладали союзи місцеві **християнські батрики** «патриції» і порубіжні **хозарські селіфани** (пор. в Україні топоніми від основи Петрик- Тр, Хм, Вн2, Чк, Чг, Дп5; *Саливонки* Кв, *Селіванове* Кр). Підлеглими навколо Дербента були іншоетнічні й іншоconfесійні групи населення – вірмени, грузини, лезгіни, аварці; суперниками – яси, хозари і скандинави-руси.

Посилаючись на хроніку Балазурі й праці В. Бартольда, А. Тогана, А. Кримського, Д. Данлопа, В. Мінорський прямо вказує, що «після арабського завоювання ал-Баб [Дербент] став базою операцій арабів проти їхнього північно-східного противника – хозарів, які перешикодили їхнім планам експансії до Східної Європи» [7, с. 39]. У нашій книзі 2011 р. зібрано відомості про не здійснені тоді плани арабської експансії на Сході й Заході Європи та наведено гострі оцінки західної ділянки цієї стратегії у Е. Гіббона, Ф. Вольтера, Г. Дельбрюка, Г. Кеннеді [2, с. 244–245].

В. Мінорський дійшов на своєму матеріалі до схожих висновків. Він теж порівнює походи арабів на сході й заході Європи: «Незважаючи на перемоги Марвана, його похід [проти хозарів] дав для арабів не кращі результати, ніж їхнє невдале зіткнення з Карлом Мартелом під Пуатьє (732 р. н. е.)» [7, с. 39, прим.]. Дослідник також висловлює сумнів у атрибуції «річки за Хозарією» як Волги, але схиляється не до Дніпра, а до Дону. Хоча карта на рис. 3 свідчить про схожий рівень залученості до східної торгівлі земель над Дніпром і Доном, однак Балазурі чітко вказує, що «річка слов'ян» була після земель Хозарії. Натомість археологічні пам'ятки хозарської Салтівської культури відомі на Сіверському Дінці і на Доні. Тому акад. О. Прицак ідентифікував згадану «річку слов'ян після земель Хозарії» – саме як Дніпро [9; 10].

2. У своїй праці Ю. Гудима покликається й на попередні висновки автора теперішньої статті про те, «що помітну роль у житті околиць села Йосипівки тисячу років тому відігравали **араби**, які, навіть, залишили по собі слід у вигляді назв низки сусідніх населених пунктів» [2, с. 171]. Цей **список топонімів Вороняківського Підгір'я** від різною мірою упізнаваних арабських основ приростає 12 років і після неодноразових уточнень включає тепер такі назви: ОХЛОПів (ар.-перс. *галаба* 'перемога' [New-Platts]; пор. ГЛОБі Пл), ГОРБ.КІВ Лв Сокаль і р. КАРБівка, ГОРПин, ГРАБова, ГРАБ.КІВ.ЦІ (пор. ар. *гарб* 'війна'); РАДВАН.ЦІ (ар. *Радван* 'рай'), РАСЛавка (ар. *Расул* 'Пророк'), БОЛОТня, ЗаБОЛОТ.ЦІ, ЗаБОЛОТо, РакоБОВТи (Ракка + ар. *балад* 'місто'); ЗАВОДське (ар. *Савад* 'Дворіччя'); КОМАРów, КОМАРівка, ЗаКОМАР'я (ар. *кумарі* 'місячний', метафора місцевої конфесії); РІД.КІВ (ар. *рідда* 'балахон' + лит. *kovoti, kau-tis* 'битися', пор. *Ридодуби* Тр 'човни з людьми у балахонах', звідки *Рідкодуби* Рв, Хм, *Рідкодуб* 7 назв та ін.), (Перемишляни, Перемишлів.ЦІ, ГУКАлів.ЦІ, РОГАЛі – конфесійні ознаки – оцінка участі арабів у християнізації IV–VI ст., аян, півмісяць?), СОЛОВА (ар. *салаба* 'хрести' – пор. і р. ЖОЛОБ Лв Сокаль), ШИРОКе (ар. *ширк* 'неоднобожні'), ВОРОБІївка (*Арабійя*), ЙОСИПівка 2? (*Юсуф?*), МАЛАШів.ЦІ (ар. *маллах* 'моряк' або мелекіти), ЖАБче, ЖАБиня (ар. *Джабія* столиця саліхідів; деталі у: [Тищенко, 2019а]), ЧИЖів, ЧІШки (ар. *джиз'я* 'вид податку'), ТОВПИЖин (ар. *тауфік* 'успіх, влада, Провидіння' [New-Platts, 715 з 2533]), ЛОПАТин (*р-?, укр. ст. *ропачь* 'мечеть', пор. РОПОТуха Чк, РОБОТине Зп, -івка Пл).

3. До арабського матеріалу історично й географічно прилягає масив назв **кавказького** вектора: Kobyle, сКОБЕЛКА, КОБИЛеччина, ТОПОРів, ДОБРЯничі, DOBRZelice, ДОБриВОДа, ДОБРОтвір 2 ^БАБичі, СторониБАБи, ПЕТРИЧі,

р. РадостАВка у с. Трійця, ДЕРЕВЛЯНИ, ДЕРНів, ПОЛТва, ЧЕРВОНе, ГАЇ 3, ПідГАЙчики 2, КРАСНе 2, КРАСНОПУЩа, КРАСНОсільці, ГЛУШин, ГОЛОС.КОВичі, ЗЕЛЕНе, ЗВИНяче; СТАНин, СТАН-ИМИР; (пор. прототипи Кабала(к), Табар- 'Каспійське море', перс. абад 'місто', ар. Баб 'Дербент', патрикії, став, перс. Дербент-, вірм. дерен 'церковний учень', перс. Партав, Ширван, вірм. хай-к 'вірмен', Хурсан 'гора над Дербентом', вірм. голух 'начальник', Селена 'божество Місяця' (реалія Закавказзя: Страбон), Двин 'столиця Вірменії до появи арабів', стан, емір; див. [14]).

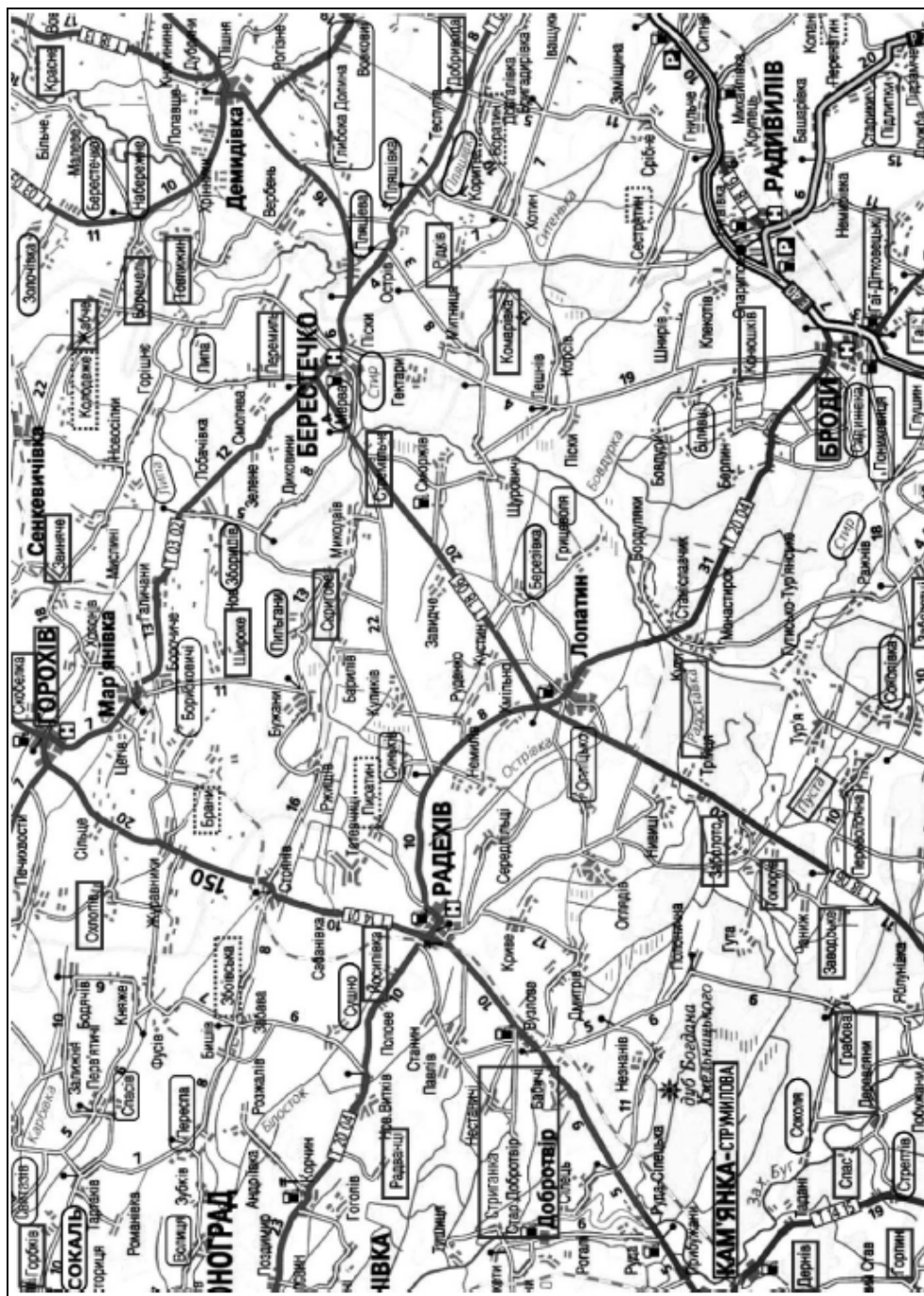
Назви нп КОБИЛЕЧина під Золочевим і сКОБЕЛКа вказують на зв'язки цього району з Кавказом. Неодноразово показано, що прототипом усієї цієї групи топореплік (включно з основним масивом назв КОБЕЛЯКи, КОБЛИКи, КОБЕЛЯЧок Пл, КОБИЛЯКи Чк, КОБЛИЦя Кв, КОБЕЛЕЦьк Вн) є ім'я відомої у середньовіччі прикордонної хозарської фортеці VIII ст. у Дагестані Кабала(к) у місцевості, досі заселеній удинами [14].

На останній сторінці додатків у дисертації Ю. Гудими міститься безцінний для теми історичний доказ існування ще й у XVI ст. біля Ожидова і Juskowicz/Юськович/Йосипівки села **Kobyle!** (1578, ZDz., XVIII) [2, с. 295]. На підставі незалежних висновків зі студій інших однокореневих топонімів, – це *пряма, головна вказівка на місцеві контакти околиць Йосипівки з тодішнім хозарським Кабалаком у Дагестані на кордоні з Халіфатом.*

З подальшого ознайомлення з топонімічним ландшафтом Вороняківського Підгір'я (рис. 2) зроблено висновок, що він являє собою непересічне, видатне явище у топонімії України, яке потребує пильного дальшого вивчення і лінгвістичного коментаря. Щоб розвантажити виклад від покрокового повторення зібраної за роки аргументації, далі подано її підсумкову схему. Деталізовано лише етимологію ойконіма *Стиборівка*. За потреби написання прототипів мовою оригіналу можна знайти у: [20; 15; 24].

4. «Про присутність **норманів** [навколо Йосипівки] свідчать рідкісні для України археологічні знахідки на території двічі згаданого у Галицько-Волинському літописі міста *Пліснеськ*, що за 10 км від *Підлиської гори*. Це, насамперед, дружинне поховання XI ст. з притаманними для варягів ритуальними речами (мечі, кольчуга, золоті браслети, перстені тощо), кістяна пластинка із зображенням воїна на тлі міських стін роботи майстрів Південної Німеччини XII–XIII ст.» [2, с. 175]. Заслугою дисертанта є і пов'язання з темою скарбу назв доріг *Гридень* і *Попідгридень*, основою яких справді є киеворуський скандинавізм *гридь* (*гридинь*) 'охоронець князя' [26, І].

Передусім, на відміну від стількох успадкованих скандинавізмів у словнику (укр. *щогла, ночви, котвиця, сльота* тощо), киеворуське *гридь* так і залишилося історизмом. Ба більше, якщо, скажімо, укр. *тивон* 'наглядач' (крус. тиунь зі сканд. *thíom* 'слуга') ще трапляється у мікротопонімії (*Тиунів яр* См Кролевець, *Тивон-курган* Кв Бородянка), то, з огляду на вивчені джерела, згадані Ю. Гудимою брідські дромоніми *Гридень* і *Попідгридень* – унікальні. Для місцевого топонімічного ландшафту ці назви не питомі, а іншомовні (або історизми), *справжні ознаки історичної мовної присутності скандинавів.*

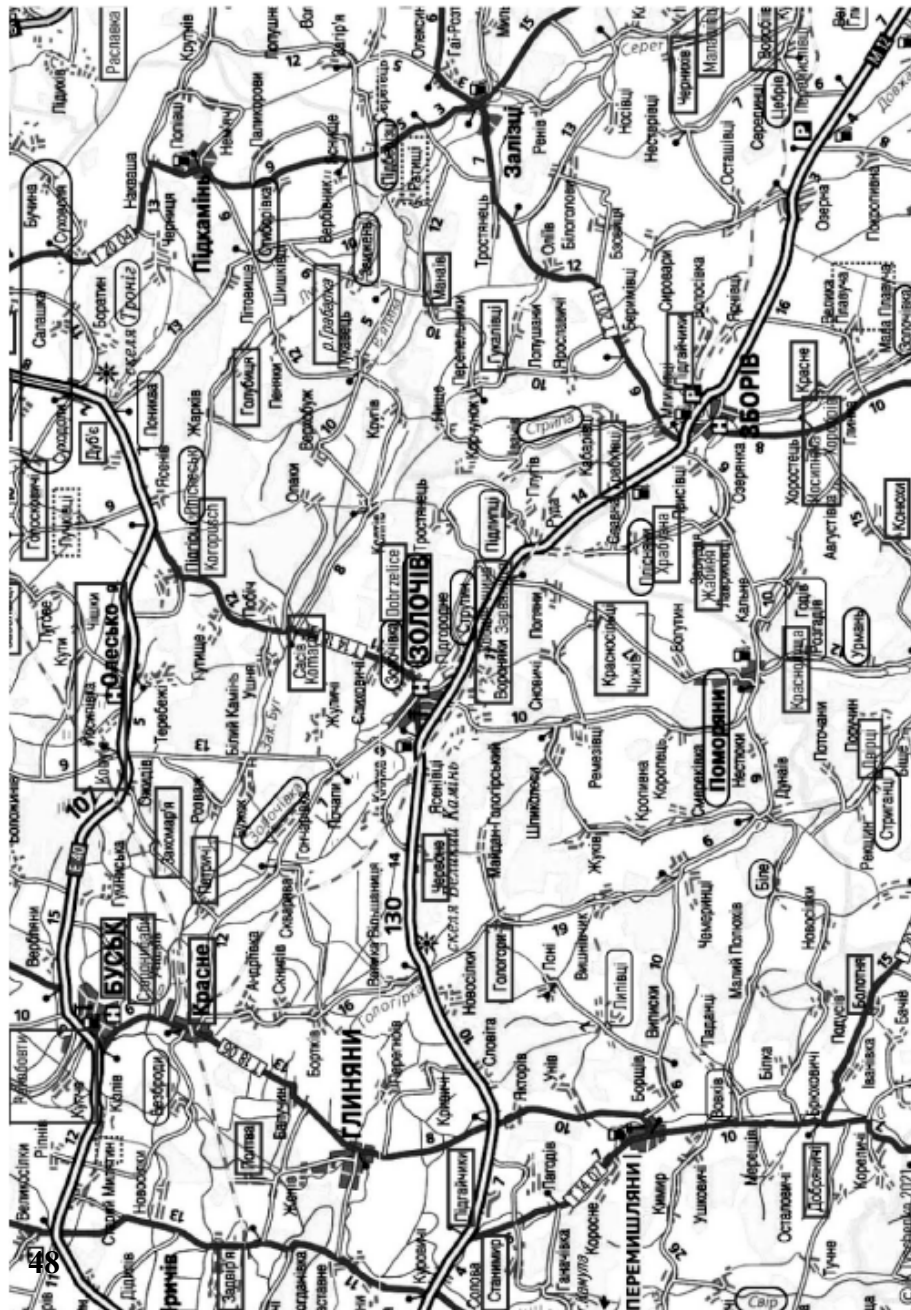

Рис. 2. Історичний слід варягів і арабів у топонімах Вороняківського Підгір'я і прилеглих районів. У прямокутниках – арабські основи, у рамках з круглими торцями – скандинавські, зі заокругленими кутами – назви боїв іншими мовами; у пунктирі – слов'янські назви.

Невипадковим виявляється й сусідство топонімів *Пліснеськ* і *Підлиська гора*. Навколишній семантичний контекст («торговельний шлях, диргеми, охорона, варяги») зумовлює увагу до реалістичних етимологій від OHG *fliz*, NHG *fleiss* 'сварка, запальність' та від відомого у Європі лат. *līs*, *lītis* 'судовий позов; сварка' [27, 21.13]. З аналогічних назв поблизу є ще с. *Плісняни* під Зборовом Тр. Деінде існують ще нп *Плесецьке* під Бояркою Кв, *Плиски* Чг, *Плиска* під Вітебськом Ву, *Плиска* у Болгарії, космодром *Плесецьк* Арханг. обл. Такі масштаби варязького минулого.

Неподалік від Підгірців-Пліснеська (теж за 10 км) досі відома пам'ятка природи *Троног*, яку народна етимологія переробила на Троніг (е-карта), Триніг (написи у заповіднику), Тринога (місцева форма). У силовому полі місцевих

Важливо, що звідси починається р. *Стир*. Її ім'я також є скандинавізмом і цілком вписується у середньовічну семантику назв цього тополандшафту – днор. *styr* 'війна'. Стрімке зростання синхоричних топонімів на обмеженій території трапляється не часто, що і спонукає поглибити науковий пошук.

Ключові топоніми у цих околицях – *Стиборівка* (= *Styberówka*, *Стиборівка*), *Урмань*, *Сидинівка*. Цим видатним назвам автор приділив роки досліджень. Про ступінь деталізації матеріалу дає уявлення обіцяний пасаж:

«● *СТИБОРівка* = *СТИБИРівка* Лв Броди < ... днор. *stefar* 'вітчим' чи *stjūr* 'пасинок'? ● *ЩИБОРівка* Хм 737; ● бол. *СТЕПИРня* біля с. ДОРОТище *doros* Вл Ковель; (...) Днор. *stefar* 'вітчим' чи *stjūr* 'пасинок'? У краєзнавчому дослідженні про матеріальні й мовні релікти з с. *Стиборівка* Лв [Чобіт, 2013] наведено чимало фактів археології, історії та антропонімії. ...Автор книги, історик Д. Чобіт дійшов висновку про особливу роль Волино-Подільського пограниччя у збереженні середньовічного скандинавського сліду. Сукупність явищ скандинавського вектора спонукає до пошуків можливих германських зв'язків самого топоніма *Стиборівка* Лв Броди. Які аналоги до основи Стибор- відомі? На сході Поділля, за 123 км від Стиборівки існує с. *Щиборівка* Хм Красилів (раніше *Scibory* [Encarta]), а на Волині, за 129 км на північ від Стиборівки – бол. *Щиборове* у с. Навіз Вл Рожище: основа обох назв – наслідок закономірної асимиляції давнішого Стибор-.

● *СТИБОРівка* Лв БРОДИ: ур. ВЕРТИБи < гот. *aurti*-; БІЛяв.ці шв. *bila* сокира, КУТище, КОЗ'я, ДУДин, ВЕРБівчик, ШПАКи, ТЕРЕБЕЖі, ОРІХівчик; ДУБИНа; ● *ЩИБОРівка* (= *Scibory*) [Encarta] Хм Красилів: (за 26 км на пн. схід р. БІЛУГа шв. *bila* у с. Огіївці Хм Старокостянтинів, ще за 2 км р. БІЛКа шв. *bila* сокира;) БАГЛайки ?баварс. *beichl*- сокира, ВЕРБівка *вервь*, ВОСКодавинці, ВАСЬКІВчики, ДУБище, ДУБИНа, ЧЕРНЕЛівка, КУЧМАНівка, ЗАСТАВки; (+ прізви. Степура Хм К-Под.); ● бол. *ЩИБОРове* у с. Навіз Вл Рожище: КОЗин, ЛітоГОЩа, ДОРОСИНі дслов. сгнь 'вежа, башта', ВИШЕНЬки; + КОТів Вл Ківерці; + бол. БІЛе шв. *bila* сокира у с. Маяки, РадоМИШЛь Вл Луцьк.

Подальші пошуки у Європі виводять на низку виразно однокореневих назв-реплік скандинавських прототипів *stefar* 'вітчим' або *stjūr* 'пасинок': STĚBOŘice Cs, STIEBAR Au, ŚCIBÓRZ Pl Opols., ŚCIBORKi, ŚCIBORów, ŚCIBORZe, ŚCIBORZyce 3, ŚCIBORowice, SZCZEBRa, SZCZEBRZeszyn Pl, ŠTIVOR BiH, ŠITBOŘ 33E4 {Bilovice, Mutěnin}, ŠITBOŘice 62b1 {Bošovice, Moutnice} Cs, ЩЕБРи См 316; у Росії ЩИБОРово ЩЕБЕРиха, ЩЕВЕРово Тверс., ЩИБРово Владим., ЩИБРово Мск.; також ЩЫБРы Ву; ШИВАРово Вг Бургас.

● *ЩЕБРи* норв. *stefar* См Глухів: КРИВенкове, БІЛоКОПИТове шв. *bila* сокира Gaerid, руч. БІЛьня шв. *bila* сокира у с. СУХОДІЛ, БІЛа БЕРЕЗа, БІЛове шв. *bila* ^ГОДУНівка, СОРОКові БАЛЬЧики, ШАЛИГине, ОДРАДне, СВАРКове, СЛОУТ, ГУДове, ФОТОВиж.

Топонімічні контексти цих назв у Польщі: ● ŚCIBÓRZ 167 a1 Nysa: BIAŁowieża, UNIKowice; ● ŚCIBORKi 21b1 Węgorzewo: KRZYWinskie; ● ŚCIBORZyce 168b2,c1 Prudnik: BIAŁa

шв. **bila** сокира, **POMORZ**owice (пор. ПОМОРЯни Лв), **KOT**kowice; • **ŚCIBOR**owice 168a3 Krapkowice: **BIAŁ**a шв. **bila** сокира, **GOSTOM**ia; • **ŚCIBOR**ów (148c1 [Encarta]) Wolibórz, WOJbórz, BOŻków, **BIEŁ**awa шв. **bila** сокира; • **SZCZEBRA** 41a3 Augustów: **BIAŁ**obrzegi шв. **bila** сокира; • **SZCZEBR**zeszyn 160 b3 **BROD**y 2!; **MICHAŁ**ow; **BIAŁ**obrzegi шв. **bila** сокира; • **ŚCIBOR**ze 72a2 Inowrocław: Wy**MYŚŁ**owice, Dóbiesławice; • **ŚCIBOR**zyce 172b3 Kraków: Wy**MYŚŁ**ów, TARNawa, GOTkowice, JERZMANowice.

Через пошукову систему електронного атласу Encarta вдалося дізнатися про втрачені з роками еволюційно важливі форми імен двох сіл на Поділлі й Покутті (між ними 73 км, до Стиборівки – 136 км): • **ШЕПАРівці** (= **ЩЕПАРівці**! [Encarta], тобто з норв. **stefar**, днор. **stjūpr** Stiefsohn) ІФ Коломия: ЗаКРІВці, **ВЕРБ**іж, МАТЕЇвці, ДЕБЕславці, ГОДИ-ДОБРОВІДка, ПЕЧЕНІЖин, СЕМАКівці; • **ШУПАР**ка (виявляється, одна з форм цього топоніма = **ЩУПАР**ка [Encarta]: якраз це і зміцнює етимологію з днор. **stjūpr** Stiefsohn) Тр Борщів: БІЛЬче-ЗОЛОТе, БІЛівЦі шв. **bila** сокира, **КРИВ**че; **ВЕРБ**івка, **БУРД.ЯКІВ**ці, дЗВЕНИгород, **СКОВ**’ятин дан. **skov** ліс, ГЕРМАКівка, ШИШКІвці» [20].

Далі у щойно цитованій праці на окремій карті (на рис. 8) показано розподіл 60 реплік двох хвиль поширення цих скандинавських топооснов – ютландської (дан. **stedfar**, норв. **stefar**, англ. **stepfather**, нім. **Stiefvater** вітчим) і готіскандзької (шв. **styvf**ar, ісл. **stjúpfaðir** вітчим, днор. **stjūpr** пасинок [Kluge]).

У нашій першій розвідці (текст доповіді в УКМА) про топоніми арабського походження в Україні наведено картосхему знахідок арабських монет *на сході Європи* [12, с. 6; карта з: The Viking 1975], але для теперішньої задачі вона непридатна, адже, як нині з’ясовано, відображує тільки східну половину місць знахідок. Якраз загушення цих місць на пн. заході тієї схеми вказувало, що важливіша частина її могла залишитися поза рамкою. Кращу карту довелося чекати ще 5 років. У рік нашої доповіді Д. Скре видав книгу з картою Е. Науман [30, р. 201], яка доповнює дані І. Янсона [29, р. 570, fig. 2] про знахідки диргемів *навсібіч від Скандинавії*. Тепер вона доступна з дисертації Т. Граундаля [28, р. 140].

Узявши за основу саме цю нову карту (рис. 3), ми позначили на ній і місце Йосипівського скарбу, додали відомості про інші значні синхронічні знахідки в Україні, Білорусі й Польщі та, крім того, низку причетних топонімів, – передусім згадані діагностичні назви від **stefar**, днор. **stjūpr** [24, с. 171–179; 15, с. 519; 20, с. 776–778]. Очевидно, що ці топоніми корелюють з картиною варязьких шляхів, розкритою знахідками диргемів.

Як і на рис. 1, тут видно, як впливає на конкретне контекстування *обрана наукова парадигма*. Залежно від настанов йосипівську знахідку можна інтерпретувати як свідчення торгівлі арабів або зі слов’янами, – або зі скандинавами (тобто ранньою Руссю < фін. Ruotsi 'Швеція' [Партицький, 1878, ХХ; 26, III, с. 522]) через фінсько-слов’янських васалів. Розміщення Йосипівки біля витоків Зах. Бугу говорить на користь повнішої, другої версії.

Доданий нами вертикальний пунктир на рис. 3 унаочнює цю залежність інтерпретації від стану опрацювання всього масиву фактів, на якому ґрунтується панівна парадигма. Карта шведських авторів 1975 р. обмежена показом місць знахідок на схід від пунктиру, що мимоволі (?) визначило кінцеві теоретичні висновки дослідження. Факти справді зафіксовані науково, але показані лише *частково*. Тому справжня причина розподілу (свідомо чи несвідомо) залишилася тоді поза схемою, що й унеможливило адекватні висновки.

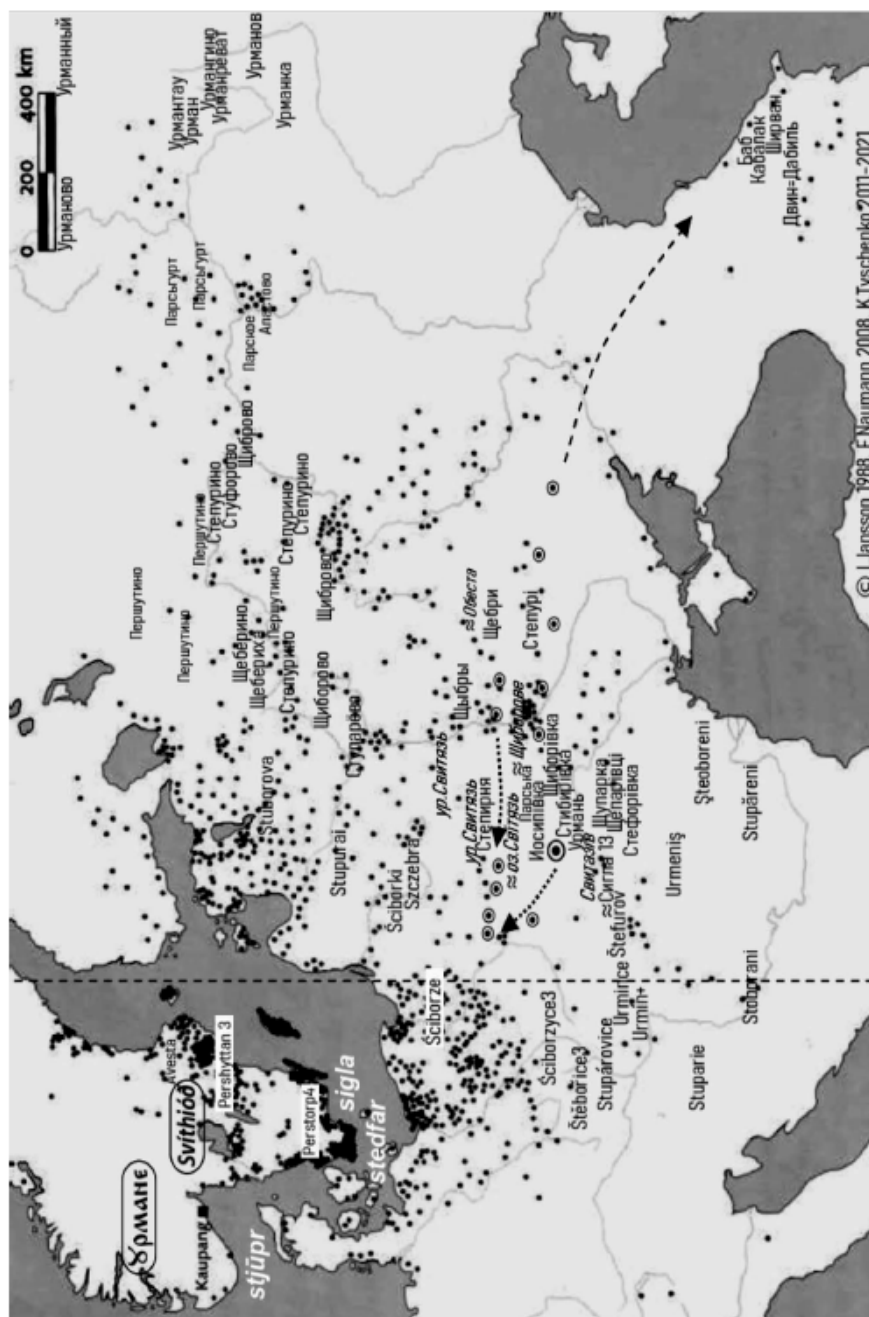

Рис. 3. Нумізматичні й топонімічні вектори скарбу з Йосипівки (новий експонат Лінгвістичного навчального музею КНУТД). Основа: [28, с. 140, карта]. Додано: лунктирну вертикаль (унаочнює залежність висновків від панівної парадигми); стрілки (варіанти 1 дербентський вектори зв'язків); пунсьони (■ – скаро з Йосипівки; ■ – менші скарої того самого часу); деякі синхронічні й синхронічні топоніми. На пд. сході – ключові прототипи дербентсько-закавказького фракталу топонімів України. Для кращої читабельності топонімів, схему збільшено коштом відкадрування малоінформативної лівої частини (там ще 5 точок у Франції 18 в Англії).

Цікаво, що схема на рис. 3 також не містить і жодних прямих матеріальних доказів торгівлі Халіфату з Європою саме через Хорезм і Поволжя, – що не заважає далі пропагувати цю умоглядну побудову. (Щоправда, такі докази могли з часом зникнути, як ми це припустили для Правобережжя України). Натомість оновлена картосхема надає виразні *незалежні* нумізматичні наукові докази існування удвічі коротшого шляху **контактів через Дербент**, уперше виявлених і досліджених нами виключно на етномовному матеріалі прототипів топонімії України [14]. У кінцевому підсумку це й залишається надалі рушієм нашої зацікавленості темою.

З'ясовано, що й гідронімія України, і численні топоніми на суміжних землях теж зберегли свою частку реплік прототипу днор. *stjūpr* Stiefsohn:

«● бол. *ШУПРАВське* (сюди ж і укр. діал. *шубравці* 'шахраї!') днор. *stjūpr* Stiefsohn у с. Улашанівка Жт Черварм: **БІЛ**ка шв. *bila*, БУДище, ЯСНОгірка, Добрий **КУТ**, ПУЛИНО-Гута. Накопичений масив цих назв спонукає до припущення про історичну пов'язаність основ *stjōp-r-/ Stjōp-r-* і *stjōp-r-/ Stjōp-r-*. Далі вдалося знайти реальні топоніми **STOBORu** Rm, **СТУПАРєва** By, **STUPARi** днор. *stjūpr* Stiefsohn 3 БіН, **STUPARi**ci {**SKAK**avec шв. skog, дан. **skov**} БіН Sarajevo; **STUPAR**je Hr, **STUPAR**ovice Cs {Heřmanice}, **STUBOR**ova Lv Aluksne, **STUPUR**ai Lt. (...)

Серед мов, історично засвідчених на теренах поширення цієї групи назв, найближчий каркас приголосних основи існує в лексиці скандинавських і ширше – германських мов. Прототипом могла б бути лексема прагерм. *steupa-barnan sb.n.: ON *stjúp-barn* 'пасинок', OE *steóp-bearn* 'сирота' – прозорий за морфемною структурою композит від *steupaz і *barnan [Orel, P. 376]. Пор. **SteverN** D, **ŠTIOBOReNi**, **STUPAReNi** Rm, **STOBORaNi** БіН; **ЩЕБЕРиНО** РФ Тверс., – пор. і назви *Сиротине* Лг2, См, *Сиротенки* Пл, *Сиротинки* Од.

Більшість виявлених ...топонімічних назв не має в основі останнього -н-, а з іншого боку – в карпатському регіоні знайдено гідронім з діагностичним -f- в основі, що зміцнює коло фактів до подальших висновків: ● пот. *СТЕФОРівка* норв. *stefar* Stiefsohn, у с. Трач ІФ Косів; **КРИВОБРОД**и лит. *kirves* 'сокира' + делов. брадр 'сокира' < germ., ГУЦ.УЛівка; пот. **СКАВ**чин дан. **skov** 'ліс' у с. Верх. **БЕРЕЗів**, **КУТ**и, ТЮДів, УТОРОПи, **ВЕРБ**овець; пор. ● *ŠTEFUR*ov норв. *stefar*, днор. *stjūpr* Sk Prešov: **SVID**Nik, **BELO**veža, **STEB**Nik; ● *СТУФОР*ово РФ Іван.: **СТЕПИ**Рево, **МИХАЛ**єво, ЧУДь, **СКОК**ово **skog** Костр., **СЕРК**ово.

Можна припустити поширення досліджуваної групи прототипів двома хвилями (рис. 8 /книги 2020 р./). Перша хвиля з Ютландії прототипів з кореневим -e-/ -i- (норв. *stefar*, дан. *stedfar*, англ. *stepfather*, нім. *Stiefvater* вітчим) мала б спричинити в топонімії репліки також з кореневим -e-/ -i- (їх 43). Друга хвиля з Готіскандії прототипів з кореневим -u- (ісл. *stjúpfaðir* шв. *stuvfar* вітчим; днор. *stjūpr* Stiefsohn [Kluge]) може бути в основі топонімічних назв з кореневими -o-/ -y- (їх 17) > -и-. *steupa-sùnuz sb.m.: ON *stjúp-sonr* 'stepson', OE *steóp-sunu* id., OFris *stiáp-sunu* id., OS *stêf-sun* id., OHG *stiof-sun* id. Compound of *steupaz and *sùnuz. Пор. і ● **СТЕПАХИНО?** РФ Пск.: РУНово, **БЕЛ**ая, **ЗаБЕЛ**ье, **СКОК**ово нор. **skog** 'ліс', **КОРОСТ**ели, **КИСЕЛ**евичи.

● бол. *СТЕПУР*чине норв. *stefar*, днор. *stjūpr* у с. СТРИЖівка Жт **КОРОСТИШів**: **КМИТ**ів; **БІЛЬК**івці! **КОЗАК**, **ГУМЕН**ники, **КОЗІ**ївка, **СКОЧ**ище 2! нор. **skog** ліс (біля Змієвих валів), **ЩИГЛ**івка дан. *sigla* щогла, СТАВище, ВІЛЬШка; ● *СТЕПУР*i норв. *stefar*, днор. *stjūpr* Пл Лубни: **МАКАР**івщина; **БЕРЕЗ**івка, **ШЕРШ**івка, **ЧЕРН**ече, **МАТЯШ**івка, **ОРИХ**івка, **МИХН**івці, **ЧУДН**івці; + **БІЛО**церківці Пл Пирятин; також ● бол. *СТЕПИР*ня норв. *stefar*, днор. *stjūpr* біля с. ДОРОТище Вл Ковель: **БІЛ**ашів, **БІЛ**ин, **КРИВ**лин, БУДище, **КОЗ**линичі, **ВЕРБ**ка, **БАХ**ів, **ДРОЗ**Дні, **ДОВГ**оноси, **Рад**оШИН, **СВИД**ники. Сюди ж ● *СТЕПУР*иНо РФ Смол.: **МИХАЛ**єво, **ГУБИ**но, **СКАЧ**ово, **ДУМА**МОРы, **ЕРМАК**и; ● *СТЕПУР*иНо РФ Тверс.: **ГУБИ**но, **КАЛЕДИ**но. Також **СТЕПУР**иНо РФ ННовг., Мск.2, Костр.; **СТЕПЕР**иНо Пск., **СЦЕПЕР**ава (Степерево) Ву Маг.

Ісл. stjúpfaðir вітчим (пор. англ. stepfather), норв. **stefar**, дан. stedfar, шв. **stvfär**!! f > b, як Farbe ~ барва. На пн. Швеції існує оз. Stupirjaure⁺ Sv N = тепер Slappejaure. Kluge днор. **stjūr** пасинок; пор. літоп. ур. *Пасинкова Бесіда* у Києві. Данс. stedsøn [**stešøn**] – **СТЕЩИНА** Кв Поліське: ^КАЛИНівка; РАГівка, СТЕБЛі, МІХЛівщина, **КЛИВИ**ни, СТОВПне; СТУФЧИНці (нім. **Stief**sohn); СТУПИЧне; СТУПКи» [20, с. 776–778].

Що стосується назви *Урмань* Тр, то вона досконало відповідає літописній формі етноніма оурмане 'нормани'. Своєю чергою, ця форма засвоєна з візантійської грецької, де сформувалася внаслідок середньогрецької народної етимології *норманів* за степовим тюркомовним посередництвом: **οὐρμάνι** «лісовики» (пор. тур., ктат. orman 'ліс') [26, IV, с. 168; III, с. 13; 20, с. 779].

Висновок про прототип третьої діагностичної назви нп *Сидинівка* Тр (сюди ж і *Седнів* Чг) зроблений з контекстуальних міркувань: це могла бути назва портового міста Seden у Данії [24, с. 272].

Нові й нові **назви скандинавського фракталу** навколо Йосипівки розкривають колоритні деталі перебування варягів: р. ВАРЯЖанка = Uhrynówka у с. ВАРЯЖ Льв Сокаль; СОКАЛЬ (сюди ж і прізви. Шокало), СОКОЛівка, СОКОЛЯ, СУХОДОЛИ, СУХОВОЛЯ, СУШНО, ДВІРці, ЗАДВІР'я, ДоброТВІР, Ст. ДоброТВІР ^СТРИГанка!, СТРИГанці, НаБЕРЕЖне, БЕРЕЗівка, зБОРИШів, БОРИС.КОВИчі, БЕРЕСТечко?, СТРЕПтів, р. СТРИПа; р. ЗОЛОЧівка слот-, нп ЗОЛОЧівка З, ЗОЛОЧів, СВИТАЗів, р. і с. ПЛЯШівка, СТРУТин, р. СТИРТиська бас. Стиру; БІЛе, БІЛЬче, БІЛЯВЦі, з ВИЖень, САСів, СТРЕМільче, Кам'янка-СТРУМилова, сКРИГове, ПИЛЬГани, р. СВІР і с. СВІРЖ, ПоСВІРЖ, БРОДи, БезБРОДи, ПОМОР'яни; Характерні сусідства: р. СТИРик у с. ЯЛОВичі < Olaf! (і Олевськ ЖТ), р. ЯЛОВиця = ЧАРНа; (пор. шв. sjö + kall моряк /i 2 села *Плавуча* Тр Зборів/, OHG sahha 'бій' + ON deila 'сварка', tabr 'напад', berjask- 'напад', strif, slot, strike, Svíthiūð Свитюз 'Швеція' [26], OHG fliz, strut/streit 'битва', шв. bila сокира, tvig 'галузка', sas, Seden, strem/strim, Krieg, pilk, sweorc, крус. бради < bart, Помор'я; Olaf, пахл. čarana).

5. Неспокійними були ці землі на второваних військових і торговельних шляхах між двома морями. Чимало топонімів виглядають як репліки різномовних прототипів **військової тематики**: БРАНи, КолоДЕЖе (тут р. Деже, пахл. dež 'фортеця'), ПереВОЛОЧна, зБОЇвська, ЛУЧ.КІВці, СиньКІВ; РАТи-щі ^ПідБЕРІЗці, ПИРАТин, ОПЛІЦько, РЖищів, р. ПУСТа, КрасноПУЩа, МЛИНівці, БорЕМЕЛЬ, ПереМИЛЬ, МиляТИН, ПереняТИН, СестряТИН, БораТИН, р. і с. ЛИПа, ЛИПів.Ці, ПідЛИПки, ГОДів ^РозГАДів, ГУТище, БУЧина, СПАС, СПАСів, ПоНИКОВиця, ПоНИКва, МЕРВа; (пор. прототипи брань, колотити, пол. walcz-ує, бої, лук + лит. kov-oti 'битися', дслов. рать, пырати, гр. ὀπλίτης гопліти, рг, rust- укріплення, μαλόνω сварка, тин < тяти, рум. lupt-, чes. hadka з OHG hadu- битва, буча, ір. śraih, дгр. веїкоє 'сварка', укр. діал. мерва, робити мерву). Лит. kov-: пор. і с. Ятвяги Льв МОСТиська.

6. Місцеві **торговельні зв'язки** виглядають скромно: КУПче, ТОРГовиця Рв Млинів, ЧЕРНихів, ЧЕРНиця, ЧАРНа; (прототипи укр. *купувати* (германізм, пор. kaufen), *торг*, пахл. čarana- торжище). Найважливіші тут назви – гори і село **ВОРОН**яки, сгр. φορόν *форон* ринок [20, с. 656, с. 779].

7. Очевидні *конфесійні прототипи* мають топоніми: р. ГОЛОГРка і с. ГОЛОГОРи, МОНАСТИРок, ПОПівці, НЕСТЕРівці, КОНЮШ.КІВ, КОНЮХи (пор. і прізви. Конашевич), ХОРОБрів, ХРАБУЗна, КОРОPusch, р. ГРАБАРка, РОМАНівка, ХОРОСТець, КОРОСна, ЗАРВАНиця, МАНАЇв!; (прототипи гр. καλλόγερον 'чернець', монастир, піп, Несторій, ар. kanisa 'церква', вірм. *Грабар*, етнонім вірмен зі слов. метатезою плавних, крус. корста 'домовина', Zargan 'божество часу у зороастрійців', Manai 'ім'я пророка Мані').

Доленосними виявилися значення композит ДОБРОТВІР, КРАСНОПУЩа, а надто СУХОДІЛ. З досвіду відтворення прототипів назв від основ Добр-, Дібр-, Табор-, Товар- з'ясовано, що прототипом є «Табаристанське море» (одна з численних назв Каспію), пор. ДОБРОСТАНИ Лв. З тими прибульцями варяги справді могли конфліктувати, тоді реалістичне значення –*твор- 'бій', і прототипом є германізм ще часів готів thwairhei: ним передавали у Святому Письмі гр. ёріс. Сюди ж і класичне • *ТВІРЖа!* Лв МОСТ.ИСЬКа (пор. лит. *mušti* в імовірному діалектному звучанні, як латис. **musti*): ^ЗАВАДів, ХОРОСНиця; ВОВЧ.ИЩ.овичі, ДИДятичі, ДІБРова, ЗОЛОТ.КОВ.ичі, ЗАВАДа, ПідГАТЬ, ЧИЖевичі, ЧИШки, РОЖАКи, МЕЛЕШки, СОКОЛЯ, МИШЛЯТИчі, КОНЮШКи, ЛИПКи, ЛИПники, КОЛОДка, КРИВ'ЯКи, ЗЕЛЕНОГАЇвка, ЧЕРНеве, ГОДині, ПОПовичі, ПЛЕШевичі.

Так мовно-історичний аналіз *Добротвору* сприяв розумінню низки досі «герметичних» одноморфемних основ у топонімах: нп *ТВАРі (!)* Лв, *ТВОРиничі* Вл, а з іншого боку, ДВІРець Жт 521; Рв 904; Тр 557; Хм 443; ДВІРК.ів.щина (!) Кв 1214, ДВОРиК Хм 717, ДВІРЦі Лв 1489; Тр 61, ДВОРище Жт 190; ДВОРове Км 755, ДВОРовиЧі Рв 812, ДВОРянка і Мало- Мк 481, 495. Крім того, *ЗаДВІР'я* Лв 143, *НаДВІРна* ІФ, НовоДВІРське Дц; ПоДВІР'івка Чв 172, ПоДВІРКи Хк 933, ЧЕРВОНОДВІРКа Жт, Подвірне Чв 244, Новий ДВІР Вл ТУРійськ! Напевно, сюди також і ДВОРічанське Хк 830, ДВОРічна Хк 808. 879, ДВОРічний Кут Хк 918, ДВОРіччя Дц 12; Тр 767.

В одній сільраді з с. Старий ДОБРОТВІР є с. СТРИГанка. Це підвищує імовірність того, що прототип основи Стриг- – германізм, відомий з ME, NE strike [27, 9.21]: CG *strik(w)iz sb.m.: Goth striks 'stroke', OHG strih 'stroke, cut' [32, с. 381]. Щораз нові промовисті сусідства: знову СТРИГанці ^ДВІРці!; р. Мала СТРИПа у с. ПЛІСНяни Тр ЗБОРів (OFr. estrif > ME strif, NE strife 'war'; OHG fliz, NHG fleiss 'сварка, запальність'), пот. СТРИБ у с. ЛУЧИці! Лв Сокаль. Руч. БІЛЬня у с. СУХОДІЛ См Глухів (пор. шв. *bila!* 'сокира'; OHG *suohhan* 'seek, attac' + ON *deila* 'quarrel'). Гирло р. СТИРеЦЬ – у с. ВОВК.ОВАТиця (ON *styrr*, strike! і walk-abad), а р. СУХОВІЛЬКа *вольк- з walk-! – у нп СухоВОЛЯ (ця зворотна деривація пояснює численність назв *Суховоля* – усі на Правобережжі!; Вл 589; Жт 233, 1112; Лв 104, 263, 1542; Рв 124 і *Суха БАЛКа* 5 з 8 назв – на Лівобережжі); пор. і *Sucha Wólka* Pl.

Цінний матеріал зберігся серед *гідронімів* цих 10 районів з карти на рис. 2: черговим науковим проривом до германістики є етимологія назви р. СЛОНівка Лв Броди і Рв Радивилів (нід. *slaan* і OHG *slahan*/ MHG *slōn*/ NHG

schlagen бити) – це сприяє подальшим дослідженням істориків і відбиває охоту жити дрімучі антиісторичні байки.

Доказам світової науки про тривалі германські впливи на цих землях [1, с. 369; 25, с. 69–70] (від *готів*, *вандалів*, *гепідів* – і аж до «*швидких данців*» і *варягів*) консерватори досі чинять опір. Стислий виклад статті можна було б розгорнути в історичний (не фольклористичний) посібник з краєзнавства Вороняківського Підгір'я. Поки цього немає, читач може поглибити свої знання за вказаною літературою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI в. Опыт исторической этнографии. СПб., 2003. 652 с.
2. Гудима Ю. В. Галицько-Волинське князівство в XI–XIV ст.: територія, природні та людські ресурси : дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2020. 295 с.
3. Гудима Ю. Про нову групу монет з Йосипівського скарбу. *Вісник інституту археології*. Вип. 2. Львів, 2007. С. 164–175.
4. Гудима Ю. Чи існувала підкарпатська дорога транзитної торгівлі між Сходом і Заходом у IX–X століттях? *Бриджина*. № 2. 1993. С. 12–13.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. Київ, 1973–2003.
6. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, 1971.
7. Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X–XI веков. Москва, 1963. 266 с.
8. Пигулевская Н. В. Арабы у границ Византии и Ирана в IV–VI вв. Москва–Ленинград : Вид-во «Наука», 1964. 253 с.
9. Пріцак О. Й. Похід Мервана ібн-Мухаммеда в Україну 735 р. Сторінка з українсько-арабських взаємин. *Нова зоря*. Ч. 26 (1226). Львів, 9 квітня 1939 р.
10. Рибалкін В. С. Підступність «відомого» слова або читаючи ібн Хурдадбега. *Східний світ*. № 3. 2009. С. 172–178.
11. Словник гідронімів України. Київ, 1979. 781 с.
12. Тищенко К. М. Арабський пласт топонімії України. Київ, 2008.
13. Тищенко К. М. Асиміляція середньовічних меншин до української мовної спільноти. *Український глотогенез : матер. Міжнар. наук. конф.* Житомир, 2015. С. 38–67.
14. Тищенко К. М. Візантійські греки й вірмени на Ромні та Сеймі. *Путівльський краєзнавчий збірник*. Вип. 9. Суми, 2020. С. 122–160.
15. Тищенко К. М. Іншомовна історія українців. 2300 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, топонімах і прізвищах. Київ–Броди, 2018. 816 с.
16. Тищенко К. М. Ключі з Астурії від минулого України. Київ–Дрогобич, 2015. 528 с.
17. Тищенко К. М. Мовне дзеркало правічного степу. *Україна. Наука і культура*. Вип. 37. Київ, 2019. С. 172–217.
18. Тищенко К. М. Половецький світ як транслятор давніших етнічних впливів. *Мовні і концептуальні картини світу (КНУТШ)*. Вип. 55. Ч. 1. Київ, 2015. С. 342–359.
19. Тищенко К. М. Сирійський пласт топонімії України візантійського часу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури*. 2020. № 1(26). С. 37–44.

20. Тищенко К. М. 42 епохи українських мовних контактів. Енциклопедія 3000 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах. Київ–Броди, 2020. 912 с.

21. Тищенко К. М. Топоніми Бистрик, Білокопитове, Шалигине, Яструбщина виникли у арабо-візантійський час. *Сіверщина в історії України*. Вип. 13. Глухів–Київ, 2020. С. 103–108.

22. Тищенко К. М. Топонімічний слід арабів-християн у Східній Європі: нові дані до витоків сучасних національних ідентичностей. *Національна ідентичність в мові і культурі : мат. XIII Міжнар. конф. 2–3.04.2020. Збірник тез*. Київ : МАУ, 2020.

23. Тищенко К. М. Український Східний світ: Галамаги, витязі (1). *Дивослово*. № 6. 2020. С. 31–40; (продовження статті) (2). *Дивослово*. № 7–8. 2020. С. 27–36.

24. Тищенко К. М. Халіфат і сівєра. Київ, 2011.

25. УАТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. Київ, 1973.

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. Москва, 1964–1973.

27. Buck – A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. Chicago ; London, 1949. 1515 p. – Paperback Edition 1988. pdf. 209 p.

28. Hraundal T. A. The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity. Dissertation for the degree of Philosophiae doctor (PhD). Bergen, 2013. P. 140: Figure 10. Distribution of hoards containing Islamic coins in Europe and Eurasia.

29. Jansson I. Wikingzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien, *Oldenburg «Wolin–Staraja Ladoga–Novgorod–Kiev : Handel und Handelsverbindungen im sudlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters»*, Sonderdruck aus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. No. 69. Mainz am Rhein : Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

30. Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age / ed. by D. Skre, Kaupang Excavation Project Publication Series. Vol. 2. Aarhus : Aarhus University Press, 2008. P. 201.

31. New-Platts – pdf version of: Platts J. T. A Dictionary of Urdû, Classical Hindi and English. London, 1884.

32. Orel V. A Handbook of Germanic Etymology. Brill, 2003.

33. Shahid I. Byzantium and the Arabs in the forth century. Washington : Dumbarton Oaks RLC, 1984. 2006. 632 p.

34. Shahid I. Byzantium and the Arabs in the fifth century. Vol. I. Part 2. Washington : Dumbarton Oaks RLC, 1995. 1050 p.

35. Shahid I. Byzantium and the Arabs in the sixth century. Vol. II. Part 1: Toponymy, Monuments, Historical Geography, and Frontier Studies. Washington : Dumbarton Oaks RLC, 2002. 469 p.

36. Shahid I. Byzantium and the Arabs in the sixth century. Vol. II. Part 2: Economic, Social and Cultural History. Washington : Dumbarton Oaks RLC, 2009. 418 p.

37. The Viking / B. Almgren e.a. Gothenburg, 1975.

REFERENCES

1. Vol'fram, Kh. (2003), *Goty. Ot istokov do serediny VI v. Opyt istoricheskoy etnografii*. SPb.
2. Hudyma, Yu. V. (2020), *Halyts'ko-Volyns'ke knyazivstvo v XI–XIV st.: terytoriya, pryrodni ta lyuds'ki resursy* : dys. ... kand. ist. nauk. Lviv.
3. Hudyma, Yu. (2007), "Pro novu hrupu monet z Yosypivs'koho skarbu", *Visnyk instytutu arkeolohiyi*. Vyp. 2. Lviv, pp. 164–175.
4. Hudyma, Yu. (1993), "Chy isnuvala pidkarpat's'ka doroha tranzynoyi torhivli mizh Skhodom i Zakhodom u IX–X stolittiyakh?", *Bridshchyna*, No. 2, pp. 12–13.
5. *ESUM – Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* : in 7 vol. (1973–2003...), Kyiv.
6. Kotlyar, M. F. (1971), *Hroshovyy obih na terytoriyi Ukrayiny doby feodalizmu*, Kyiv.
7. Minorskiy, V. F. (1963), *Istoriya Shirvana i Derbenda X–XI vekov*, Moscow.
8. Pigulevskaya, N. V. (1964), *Araby u granits Vizantii i Irana v IV–VI vv*, Nauka, Moscow–Leningrad.
9. Pritsak, O. Y. (1939), "Pokhid Mervana ibn-Mukhammeda v Ukrayinu 735 r. Storinka z ukrayins'ko-arabs'kykh vzayemyn", *Nova zorya*, Part 26 (1226). Lviv.
10. Rybalkin, V. S. (2009), "Pidstupnist' «vidomoho» slova abo chytayuchy ibn Khurdadbeha", *Skhidnyy svit*, No. 3, pp. 172–178.
11. 22. *Slovnyk hidronimiv Ukrayiny*. (1979), Kyiv.
12. Tyshchenko, K. M. (2008), *Arabs'kyi plast toponimiyi Ukrayiny*, Kyiv.
13. Tyshchenko, K. M. (2015), "Asymilyatsiya seredn'ovichnykh menshyn do ukrayins'koyi movnoyi spil'noty", *Ukrayins'kyi hlohenez* : mater. Mizhnar. nauk. konf., Zhytomyr, pp. 38–67.
14. Tyshchenko, K. M. (2020), "Vizantiys'ki hreky y virmeny na Romni ta Seymi", *Putyvl's'kyi krayeznavchyy zbirnyk*, Vol. 9, pp. 122–160. Sumy.
15. Tyshchenko, K. M. (2018), *Inshomovna istoriya ukrayintsiv. 2300 zapozychenykh realiy antychnosti y seredn'ovichchya u movi, toponimakh i prizvyshchakh*, Kyiv–Brody.
16. Tyshchenko, K. M. (2015), *Klyuchi z Asturiyi vid mynuloho Ukrayiny*, Kyiv–Drohobych.
17. Tyshchenko, K. M. (2019), "Movne dzerkalo pravichnoho stepu", *Ukrayina. Nauka i kul'tura*, Vol. 37, pp. 172–217, Kyiv.
18. Tyshchenko, K. M. (2015), "Polovets'kyi svit yak translyator davnishykh etnichnykh vplyviv", *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu (KNUTSh)*, Vol. 55, Part. 1, pp. 342–359, Kyiv.
19. Tyshchenko, K. M. (2020), "Syriys'kyi plast toponimiyi Ukrayiny vizantiys'koho chasu", *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Skhidni movy ta literatury*, No. 1(26), pp. 37–44.
20. Tyshchenko, K. M. (2020), *42 epokhy ukrayins'kykh movnykh kontaktiv. Entsyklopediya 3000 zapozychenykh realiy antychnosti y seredn'ovichchya u movi, prizvyshchakh i toponimakh*, Kyiv–Brody.
21. Tyshchenko, K. M. (2020), "Toponimy Bystryk, Bilokopytove, Shalyhyne, Yastrubshchyna vynykli u arabo-vizantiys'kyi chas", *Sivershchyna v istoriyi Ukrayiny*, Vol. 13, pp. 103–108, Hlukhiv–Kyiv.
22. Tyshchenko, K. M. (2020), "Toponimichnyy slid arabiv-khrystyian u Skhidniy Yevropi: novi dani do vytyokiv suchasnykh natsional'nykh identychnostey",

Natsional'na identychnist' v movi i kul'turi : mat. XIII Mizhnar. konf. 2–3.04.2020. Zbirnyk tez, MAU, Kyiv.

23. Tyshchenko, K. M. (2020), “Ukrayins'kyi Skhidnyi svit: Galamagy, vytyazi (1)”, *Dyvoslovo*, No. 6, pp. 31–40; “(prodovzhennya statti) (2)”, *Dyvoslovo*, No. 7–8, pp. 27–36.

24. Tyshchenko, K. M. (2011), *Khalifat i sivéra*, Kyiv.

25. *UATP – Ukrayins'ka RSR. Administratyvno-terytorial'nyy podil* (1973), Kyiv.

26. Fasmer, M. (1964–1973), *Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka* : in 4 vol., Moscow.

27. Buck – *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, (1949, Paperback Edition 1988), Chicago ; London.

28. Hraundal, T. A. (2013), *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*. Ph.D. Dissertation, Bergen.

29. Jansson, I. (1988), ‘*Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien*’, in Oldenburg «*Wolin–Staraja Ladoga–Novgorod–Kiev : Handel und Handelsverbindungen im sudlichen und ostlichen Ostseeraum wahrend des fruhen Mittelalters*», Sonderdruck aus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, No. 69, Vandenhoeck & Ruprecht, Mainz am Rhein.

30. Skre, D. ed. (2008), *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*, Kaupang Excavation Project Publication Series, Vol. 2, Aarhus University Press, Aarhus.

31. Platts, J. T. (1884), *A Dictionary of Urdû, Classical Hindî and English*, London.

32. Orel, V. (2003), *A Handbook of Germanic Etymology*, Brill.

33. Shahid, I. (2006), *Byzantium and the Arabs in the forth century*, Dumbarton Oaks RLC, Washington.

34. Shahid, I. (1995), *Byzantium and the Arabs in the fifth century*, Vol. I., Part 2., Dumbarton Oaks RLC, Washington.

35. Shahid, I. (2002), *Byzantium and the Arabs in the sixth century*, Vol. II., Part 1 : Toponymy, Monuments, Historical Geography, and Frontier Studies, Dumbarton Oaks RLC, Washington.

36. Shahid, I. (2009), *Byzantium and the Arabs in the sixth century*, Vol. II., Part 2 : Economic, Social and Cultural History, Dumbarton Oaks RLC, Washington.

37. Almgren, B. e. a. (1975), *The Viking*, Gothenburg.

THE VIKINGS' AND STEPPE TRIBES' TOPONYMIC STEMS NEARBY THE YOSYPIVKA TREASURE

Kostiantyn TYSHCHENKO

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Linguistic Museum,
60, Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, 01030,
tel.: (044) 239 34 97,
e-mail: lingmus@ukr.net*

The *Yosypivka* dirham treasure is interpreted in the circle of finds of Arab coins (mint of 709–812 AD) and relevant place names in Europe (the genuine form of the eponym is *Yuskivtsi*). In support of the archaeologically grounded Y. Hudyma's thesis about the tri-ethnic local environment (Slavs, Varangians, Arabs), we have drawn on our recent developments on the Derbent steppe vector of Ukraine's toponymy, along which there were connections with Transcaucasia in the 8th century. Due to the orientation towards the historical presence of the Varangians in the toponymic landscape of the Voronyaky's foothills, previously unaccounted Scandinavian prototypes were discovered, which has important consequences for similar groups of replica toponyms in other territories of Varangian influence.

In particular, it is shown that the traces of Proto-Ukrainian-**Arabic** language contacts can be toponymic bases-replicas Охлоп-, Горб-/ Граб-, Радван-, Расл-, Болот-/ Бовт-, Завод-, Комар-, Рід-/ Рид-, Мисл-/ Мишл-, Солов-/ Жолоб-, Широ́к-, Вороб-, Йосип-, Малаш-, Жаб-/ Жеб-, Чиж-/ Чіш-, Товпиз-, Ропот-/ Лопат-/ Робот-, as well as **Slavic** bases Гук-, Рогал- etc. (probable prototypes are (in simplified writing): Ar.-Pers. ghalaba 'victory', Ar. gharb 'war', Radwan 'paradise', Ras'ul 'Prophete', balad 'city', Sawad 'Mesopotamy', qumari 'lunar', ridda 'hoodie', Misr 'Египт' (Пере-мишль, lit. 'the one who changed his mind' allusion of the participation of Arabs in the previous Christianization of the IV–VI centuries), salaba 'crosses', shirk 'polytheists' (Ar. name of the Christians), Arabiyya, Yusuf, mallah 'sailor' / or melekits, Jabiya 'capital of Salihids', jizya 'type of tax', taufiq 'success, power, Providence', Ukr, mediev. ropat 'mosque' < Ar. rabat; also Slav. huk 'sound (ayan?)', rohal 'crescent').

Proto-Ukrainian-**Scandinavian** language contacts are recognizable in toponymic bases Стибор-/ Степур-/ Щибор-/ Щепар-, Плісн-, Гріден-, Троног-, Стир-, Скок-/ Сков-, Щигл-, Сидин-/ Седн-, Урман-, Варяж-, Сокаль-, Стриг-/ Стриж-, Свитяз-/ Світяз-, Слон-/ Слин- (probable prototypes are: ON. stefar 'father-in-law' or stjūr 'stepson', OHG fliz, NHG fleiss 'quarrel, temper', ON, NE throng 'a large, densely packed crowd of people or animals', ON styrr 'war', Swed. skog, Dan. skov 'forest', Dan. sigla 'mast', city of Seden in Danemark, OS оупмане 'Normans', ON strif 'slot, strike', Swed. Svíthiūð 'Sweden', Ned. slaan, OHG slahan/ MHG slōn/ NHG schlagen 'strike').

At the same time, the toponymy of this historical area shows that the main three local ethnic groups were connected with other chronicled synchronous vectors of that era – Khazar, Turkic, Byzantine, Syrian and Caucasian.

Keywords: treasure from Yosypivka, dirhams, place names of Ukraine, language prototypes of place names, Arabic and Scandinavian language vectors.